

УДК 94(439)''1938/1939''

Николае Југа*

Марамуреш, Румунија

**ТЕРОРИСТИЧКЕ
АКЦИЈЕ МАЂАРСКЕ У
ПОДКАРПАТСКОЈ РУСИЈИ И
РУМУНИЈИ (1938-1939)
Документи из архиве ТИС**

Сажетак

Документи које овде објављујемо први пут о односима Мађарске са њеним суседима Чехословачком и Румунијом у годинама које су непосредно претходиле Другом светском рату (1938-1939) потичу из Архива моћне Тајне информативне службе (ТИС) Румунске војске међуратног периода и имају посебно значење. Извештаји тих година, које су састављали румунски агенти, углавном на територији Мађарске, истичу тајне акције које је Мађарска предузела 1938. да би довела до распада Чехословачке и анектирања неких територија ове државе. Уз помоћ ових извештаја, тадашња румунска влада је обавештена да Мађарска у сваком тренутку може да учини исто Румунији, што се заправо догодило у ланцу догађаја који је кулминирао одлуком Бечке арбитраже против Румуније 30. августа 1940. године.

* Румунска академија, Центар за истраживање румунске културе и цивилизације Салистеа де Сус.

И још једно појашњење, овога пута са термилошке тачке гледишта. Регион десно од Тисе, који се налази између ове реке и украјинских Карпата, од извора Тисе и ван Ужгорода, који се у савременој Украјини назива Закарпатска област, носи имена која су доживела извесна историјска колебања. Од средњег века и после Првог светског рата регион се звао Подкарпатска Русија, а понекад и Подкарпатска Рус. Затим, током окупације од стране мађарских Хортија (1938-1945), названа је Карпатска Рутенија или Карпатска Украјина, вероватно да би се сакрила идеја о било каквој етно-културној вези са Русијом. Такође, становници региона су себе називали Русини, а Аустријанци су их називали Рутенима, наравно, без икакве понижавајуће нијансе, такође од средњег века до међуратног периода, а касније су их називали Карпатским Русима, Карпатским Украјинцима или просто Украјинци. Пошто документи које овде објављујемо, а датирају из 1938-1939, користе један или други назив, у различитим контекстима, за стилску и термилошку хомогеност текста, у овој уводној напомени користићемо углавном појмове Подкарпатска Рус или Подкарпатска Рутенија за регион и етноним Русин како би именовали његове становнике.

Кључне речи: Подкарпатска Русија, тероризам, Мађарска, Румунија

МОЖЕ ЛИ СЕ ГОВОРТИ О РУСИНСКОЈ НАЦИОНАЛНОСТИ И РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ?

Из докумената у досијеима ТИС види се да мађарске власти директно говоре о „рутском народу“, који се разликовао од украјинског народа, и о земљи која се зове Рутенија

(Подкарпатска Рус), по чему се разликује од Украјине. Према Мађарима, „повратак“ Рутеније [Мађарској] се сматра „праведним актом, узимајући у обзир географску и економску ситуацију рујанског народа“ (стр. 66). „Рутенија је сиромашна земља и једини начин да се створе бољи услови за живот рутенског народа је њено уједињење са Мађарском“ (исто). С једне стране, да би Рутени имали довољно хране зими, морају периодично, лети, ићи на сезонске пољопривредне радове у угарској равници, јер код куће немају довољно ораница. С друге стране, Мађарској су потребна дрва и со из Рутеније. А представник друге суседне државе, пољски министар спољних послова Јозеф Бек, када је реч о региону, назива га „Подкарпатска Рус“, разликујући од Украјине или Галиције (стр. 67).

Према истим документима, језик којим говоре Рути такође се разликује од стварног украјинског и књижевног руског. Ово је јединствени словенски дијалект, који Мађари називају „волапук“. То се објашњава чињеницом да су се богослужења одржавала на словенском језику, а проповеди су биле и на црквенословенском. Русински дијалекат, који се назива и домаћим језиком, мешавина је црквенословенског и руског са неким елементима мађарског језика (стр. 78). На основу тога установљен је етнолошки тренд, назван локални, који каже да је словенско становништво Подкарпатске Руси посебно, другачије од украјинског народа и ближе руском (стр. 79). Потврђено је да у Подкарпатској Руси не може бити ни речи о „Украјинцима“, пошто Словени који су живели на овим просторима од средњег века себе називају Русинима (етимолошки, из старословенског језика, „Русин“ - „син Руса“), а Аустријанци и Мађари их зову „Рути“. Према сопственој историографској традицији¹, Русини су старо словенско становништво које живи у Подкарпатју и Моравској још од времена Ћирила и Методија, када су први Словени примили хришћанство.

Тек током Првог светског рата словенско становништво Подкарпатске Руси улази у систематске и широке контакте

1 https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_Franti%C5%A1ek_Koll%C3%A1r

са Украјинцима из источне Галиције и Буковине (стр. 79). Као резултат окупације Галиције од стране Пољске, после Првог светског рата и као резултат споразума закљученог између председника Чехословачке и представника украјинске заједнице Сједињених Држава, коју је представљао др Јаткович, Подкарпатска област, под званичним називом „Подкарпатска Рус“ (тј. Подкарпатска Русија) припојена је Чехословачкој под условом да добије територијалну аутономију (стр. 80).

ДОГОВОРИ, АРБИТРАЖЕ, ДИКТАТИ

Хитлер је 15. марта 1939. године окупирао западни део Чехословачке, Бохемију (са престоницом Прагом) и Моравску (са главним градом Брном), а источни део, данашњу Словачку (са градовима Братиславом и Кошицама), претворена је у марионетску државу нацистичке Немачке, названу Словачка Република. Држава Чехословачка је уклоњена са мапе Европе.

Истина, чехословачка држава настала после Првог светског рата имала је извесну рањивост, односно значајну немачку мањину од око 3 милиона становника, скоро четвртину целокупног становништва Чехословачке², а та мањина је била компактно смештена на западу и јужно од земље, на граници са Немачком, у области коју су Немци назвали Судети. Могло се очекивати да ће, због принципа самоопредељења националности, који је тада био доминантан, Немачка једног дана захтевати промену границе са Чехословачком.

И овај тренутак је дошао 29-30. септембра 1938. године, када је потписан Минхенски споразуми између Немачке, Италије, Француске и Енглеске. Хитлер је инсистирао да се једино праведно решење проблема немачке етничке припадности у Чехословачкој може постићи само уједињењем са областима Рајха насељеним углавном Немцима. Лидери великих сила присутни у Минхену, Бенито Мусолини (Италија), Невил

2 Павел Белина, Петр Чорней, Жири Покорни, *Histoire des Pays tchèques*, Сѐй, Париз, 1995, стр. 368.

Чемберлен (Енглеска) и Едуар Даладје (Француска) договорили су се да уједине са Немачком области Чехословачке, претежно насељене Немцима. Чехословацима није било дозвољено ни да учествују у преговорима, а чехословачки председник Е.Бенеш је био принуђен да прихвати овај споразум.³ Била је то акција са позиције снаге великих сила над малом земљом, како ће се испоставити две године касније, и одлука Друге бечке арбитраже против Румуније.

Прва бечка арбитража одржана је 2. новембра 1938, након Минхенског споразума месец дана раније. Као резултат ове такозване „арбитраже“, одлучено је да се одређене области јужног дела Словачке и југозападног дела Подкарпатске Русије одвоје од територије Чехословачке и придруже Хортијевој Мађарској, одлуком коју су донела два „арбитра“, нацистичка Немачка и фашистичка Италија. Касније, 12. априла 1939. године, мађарски регент Миклош Хорти је признао да су „претензије према мађарским мањинама у суседним земљама биле само тактика усмерена ка стратешком циљу – обнављању Велике Угарске, која би заузела цео Карпатски басен“.⁴

Овом арбитражом Чехословачка је Мађарској уступила територије јужне Словачке до Кошице, укључујући, област градова Ужгород и Берегово Подкарпатске Русије до границе са Румунијом. То су биле површине од око 10.000 квадратних километара у Словачкој и нешто мање од 2.000 квадратних километара у руском Подкарпатју, регионима у којима су Мађари наводно чинили већину становништва, према статистикама које је пружила Мађарска.⁵ Пописи становништва које су сукцесивно спроводиле Чехословачка 1930. и Мађарска, када је Подкарпатска Рус била део Мађарске, показују велике разлике у бројности, што се може објаснити увођењем административног апарата из Чехословачке, односно Мађарске у Подкарпатје, али и извесним опортунистичким

3 Там же, стр. 395.

4 https://ro.wikipedia.org/wiki/Primul_dictat_de_la_Viena

5 https://ro.wikipedia.org/wiki/Primul_dictat_de_la_Viena

променама националног идентитета, у случају двојезичних људи. Тако су Словачка и Подкарпатска Рус изгубиле не само територије, већ и већину привредног потенцијала, фабрике и плодне пољопривредне површине, као и железничке везе са остатком света, јер је након анексије Мађарска затворила границе. После „Арбитраже” из Мађарске је на нове територије доведено више од 30.000 Мађара.⁶

И поред тога што је у Закону о арбитражи стајало да „стране прихватају акт као коначну границу“, овај споразум је Мађарска одмах прекршила, у смислу да је самовољно заузела целу Подкарпатску Русију, до гребена Карпата, односно до граница са Пољском.⁷ У првој етапи, почетком новембра 1938. године, Мађарска је војним путем окупирала Подкарпатску Русију, прешавши границу успостављену „Арбитражом“ на север, а марта 1939, уз одобрење Хитлера, потпуно окупирала регион, површине од неколико хиљада квадратних километара и са искључиво русинским становништвом.

Убрзо је становништво Подкарпатске Русије, не само Русини, већ и поједини Мађари, почело да жали због удруживања са Угарском због Хортијеве диктаторске политике и економске заосталости ове земље. У поређењу са Чехословачком, Хортијева Мађарска је имала више радних сати дневно, веће цене, веће порезе и ниже плате.⁸ Цивилна управа није постојала, Подкарпатјем је владала војска, а Русини су прогањани. Посебно су мађарски жандарми често чинили немотивисана дела насиља над мирним цивилним становништвом. Специјални војни судови осуђивали су припаднике покрета отпора на смрт или мучење, мучени су и свештеници који су одбијали да врше верске службе на мађарском, а демонстранти су отпуштани. Мађарска држава је углавном регрутовала Русине и Румуне⁹ у војску да би припремила рат против СССР-а.

6 Там же.

7 Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiwicza opracowanie (wstęp i przypisy Andrzej Grzywacz, Marcin Kwiecień, Grzegorz Mazur), Cracovia, Księgarnia Akademicka, 2000.

8 https://ro.wikipedia.org/wiki/Primul_dictat_de_la_Viena

9 Там же.

ДИВЕРЗАНТСКЕ АКЦИЈЕ МАЂАРСКЕ У ПОДКАРПАТСКОЈ РУСИЈИ, СПРОВЕДЕНЕ ПУТЕМ МЕДИЈА

Као што је наведено у документима: „Дипломатска офанзива мађарске владе на Чехословачку била је подржана интензивним дефетистичким акцијама на територијама на које је полагала право“ (види Додатак, страна 3), наравно, уз прикривену подршку мађарских званичника. Иредентистичка пропаганда и терористичке акције су спроведене у складу са претходно израђеним и детаљно припремљеним планом. Будимпешта је користила подземне радио станице које емитују на чешком језику на истим фреквенцијама као и званичне станице Чехословачке, емитујући лажне вести, или емитујући на русинском пропагирање против Чеха (страна 4). Ове акције почеле су већ у мају 1938. године, дакле шест месеци пре одлуке „арбитраже“ великих сила о промени граница Чехословачке.

Мађарска је привукла агенте утицаја са важним друштвеним статусом (свештеници, учитељи, новинари) у Словачкој и Подкарпатској Русији, преко којих је почела дистрибуција субверзивне литературе. У почетку, да не би скретали пажњу на њих, мађарски агенти су почели као улични продавци, продајући обичне књижевне књиге и часописе који нису садржали ништа подривачко или компромитујуће (стр. 9) и на тај начин су успели да заварају будност власти и чехословачке безбедносне агенције.

Тако су успели да окупе присталице идеје о ревизији граница међу мађарским и русинским становништвом Чехословачке и створе тајну мрежу колаборациониста. Затим су, тек после 3-4 месеца, почели да дистрибуирају у Подкарпатској Русији (стр. 10), преко овако створене мреже, пропагандне листове подривачког садржаја донете из Будимпеште. У округу Хуст (у округу Марамуреш) кружили су манифести који су позивали становништво на устанак против чехословачке власти, укључујући паролe: „Доле Чеси!“, „Уништите железницу!“, „Уништите пошту!“, «Запалити војна складишта!» (странице 11-12). У русинским областима Мукачево и Ужгород, комуникација

са Будимпештом одржавана је путем тајних радио преноса (стр. 12). Суочене са овим проблемима, чешке власти су погрешиле, сматрајући да није препоручљиво предузимати оштре мере против пропагандиста „како би се избегли сукоби и не би погоршали односи“ између Мађара и Чеха (стр. 13).

ТЕРОРИЗАМ И ВОЈНА АГРЕСИЈА

Након ових мера за психолошку припрему становништва, живећих на територијама које су биле предмет анексије, Мађарска је кренула у праве терористичке акције. Паравојне формације под називом „Саба чапаторк“ (слободни одреди, нерегуларне трупе) створене су како мађарска држава не би преузела одговорност, као што је то у Трансилванији учињено са такозваном „Ронгиос Гарда“ (Раздерана гарда) и прве јединице ове врсте ушле су у Подкарпатску Русију кроз шуме код града Берегова (стр. 13), крајем септембра 1938. године. Борци ових формација регрутовани су из нацистичке партије Њилаш Керештека (Партија укрштених стрела), бавили су се ловом и спортским стрељаштвом, а мађарска држава им је плаћала 2 пенга дневно (стр. 15).

Формирали су батаљоне и обучавали се у Мађарској, у насељима близу границе са Чехословачком (стр. 16). У центру Кишвардица била су 4 батаљона, у којима је било око 3.000 људи (командант потпуковник Хаинал), у центру Васароснаменски - 4 батаљона са 3.000 људи (командант капетан Темеси). У овом центру је 8. октобра 1938. капетан Темеси одржао конференцију на којој је дао прецизна упутства како да се нападну градови Подкарпатске Русије, Берегово и Мукачево (стр. 17). Остали центри: Сароспатак (1 батаљон), Генц (1 батаљон), Токај (1 батаљон), Ромкхани код Ваца (4 батаљона, страна 18), Мађаровар (5 батаљона, страна 19).

Онда су кренули на посао. У ноћи 5. на 6. октобар 1938. две чете су прешле границу и нападе граничарске пикете у Словачкој. Граничари су се повукли. Следећег дана, након што су мађарске чете прешле неколико километара на територију Чехословачке, чешка војска је одговорила контранападом

и отерала их назад преко границе. Мађари су забележили губитке: 8 мртвих, 18 заробљених и 25 рањених (стр. 20). Један мађарски вод је избегао ову судбину лукавим маневром. Глумио је напад на граници са Мађарском, Чеси су мислили да су њихови и оставили их на миру и тако је вод успео да побегне у Мађарску (стр. 21). У овом случају неуспешног напада, мађарски војни аташе у Прагу извинио се Чехословачкој, наводећи да је реч о инциденту на личну иницијативу мађарског граничног команданта, који је био у алкохолисаном стању.

Још један напад на Подкарпатску Рус био је планиран у ноћи 11. на 12. октобар 1938. године у Берегову и Борзави (Биржаба, у старом округу Марамуреш), који је изведен много већим снагама и са разорним последицама. Снаге које су нападале биле су подељене у три групе: једна банда од 30 људи коју је предводио потпоручник Молнар, друга банда од 90 људи коју је предводио поручник Прем и трећа велика банда од 360 људи коју је предводио поручник Имре. Требало је да дигну у ваздух железничке станице у Берехову и Мукачеву, скретнице, мостове преко реке Биржабе, а затим да побегну назад на територију Мађарске (стр. 21). Група млађег поручника Молнара успела је да дигне у ваздух железничку станицу у Биржабу и железнички мост, убила машиновођу, заробила двојицу чешких војника и успешно се вратила на територију Мађарске. Мање среће имала је банда поручника Према која је кренула ка Мукачеву. Одавде је дезертирао човек, који је отишао код Чеха и пружио им драгоцене податке. Потом су чешке трупе ухватиле 16 чланова ове банде, а остали су успели да побегну у Мађарску (стр. 22).

А судбина банде поручника Имреа завршила се веома лоше, заузела ју је чешка војска у шуми јужно од Берегова и нападе су је надмоћније снаге, укључујући и артиљерију. Банда је претрпела велике губитке: убијено је 60 људи, а Чеси су заробили 20 официра, 62 подофицира и 210 редова (стр. 23). Одузето им је и оружје, као и документи који сведоче о учешћу мађарских званичника у организовању и опремању ових терористичких група. Сврха ових групација је била да припреме терен за случај редовне војне интервенције, да утичу

на расположење локалног становништва у корист оружане интервенције Мађарске и да обману међународно јавно мњење о наредним догађајима.

Након тога, Мађарска је уз помоћ регуларне војске напала Подкарпатску Русију, 12. марта 1939. године (стр. 83). После двонедељне борбе, када су губици русинског отпора били веома велики (око 1500 мртвих, видети стр. 83), због недостатка обуке и војног искуства локалних бораца, покрајина је могла да буде окупирана. Угарска војска се осветила за отпор Русини и спровела је страшни терор. Многи Русини осумњичени за борбу против Мађара погубљени су без суђења и истраге. Тако је 100 Русина погубљено у Хусту, а 64 у Течеу итд. У овим документима укупан број погубљених или онеспособљених након премлаћивања износи 2.500 (стр. 84).

ПОДКАРПАТСКА РУС, ОПЕТ ПОД УГАРСКОМ УПРАВОМ

Расположење у Подкарпатској Русији, недавно припојеној Мађарској, такође је прикладно описано у извештајима ТИС. Румунски шпијун „становник” Будимпеште јавља да овде влада „дубоко незадовољство”. Чак и грађани мађарске националности жале чехословачку власт. Под новом мађарском управом: „услови живота постали су неподношљиви, живот је поскупео, а жандарми немилосрдни. Шуме и планински пашњаци припадају великим мађарским земљопоседницима који их експлоатишу преко јеврејских закупаца, представника мађаризације (стр. 77). Ова имања су експроприсана за време Чехословачке, али су поново вратила своје поседе након мађарске окупације региона 1939. године. Свако незадовољство жандарми немилосрдно сузбијају, што се сматра побуном против мађарске државе (исто, стр. 77). Створена је клима стрепње, све пријаве се прихватају, а пријаве су подвргнуте оштрини администрације (као што је данас случај у Украјини и Румунији). Присуство трупа је велико и по селима се врше реквизиције. Из ових разлога, многи Русини су нашли уточиште у Совјетској Русији“ (стр. 31). По кафанама Русини говоре да

ће доћи ред и на Мађаре да напусте своју покрајину, као што је био случај са Чесима, и да ће их они, Русини, отерати, као и Чехе“ (стр. 32). Становништво Подкарпатске Русије је такође незадовољно чињеницом да „мађарске власти максимално искориштавају производе ове покрајине, превозећи со и дрвну грађу, једино богатство овог краја, а да заузврат не доносе ни најмање најпотребније прехранбене производе, ограничавајући се само на варљива обећања. Совјетска Русија користи ово незадовољство [...]. Активности неких совјетских агената помињу и посматрају мађарске власти у насељима Јасиња, Рахеу, Буштина, Тарас, Хуст и Окна-Слатина“ (стр. 32), у насељима Марамуреш, десно од Тисе, а у неким од њих има и румунског становништва.

Дана 30. новембра 1938. године у Будимпештанском парламенту је говорио мађарски посланик Подкарпатске Русије Корлат Ендре, показујући сиромаштво у којем се налазило становништво Подкарпатја, без обзира на националну припадност. У истом тону 8. децембра 1938. говорио је русински намесник др Броди Андраш показујући да је неопходно „хитно остварење аутономије ове територије, коју је мађарска влада свечано обећала када је Рус припојена Угарској“ (стр. 33). Наводно су се мађарске власти у сваком тренутку могле суочити са русинским устанком, а расположење је „алармантно“ за унутрашње прилике Мађарске. Из извештаја од 31. јануара 1940. године сазнајемо да је, ради смиривања русинског становништва, влада Будимпеште 28. јуна 1939. године именовала за гувернера Подкарпатске Русије барона Перенија Жигмонда, који је добро познавао ову област, будући да је био жупан старог округа Марамуреш за време Аустроугарске. При томе су се посебно ослањали на то да је барон имао добре односе са локалним гркокатоличким свештеницима, али узалуд, јер је „велика маса локалног становништва непријатељски расположена према угарској власти и због тога је било бројних сукоба између цивилног становништва и мађарских власти“ (стр. 34). У периоду од 27. до 30. септембра 1939. године вршене су рације у русинским селима, услед чега су многи мештани ухапшени и одведени

у Мађарску у непознато одредиште (стр. 48). Забринуто је и локално мађарско становништво, јер су се шушкало да ће мађарске власти евакуисати Подкарпатску Рус. Септембра 29. године 1939. са железничке станице Тересва (од Сепинце преко Тисе) кренуо је воз са 25 вагона, на релацији Береговое – Чоп, натоварен пешадијском четом, војним материјалом, намештајем и архивом (исто).

Затим је дошло до „устанка“ (како се у документима назива), који се догодио 15. децембра 1939. године у селу Илошва у долини Биржаба (стари округ Марамуреш), током којег су 4 сељака, 2 Русина и 2 Мађара ухапшена, јер су „протестовали против мађарских власти и тврдили да ће Руси ускоро доћи и заузети Карпатску Украјину, па чак и Мађарску“ (речи које су се показале помало пророчким, види стр. 34-35). Жандарми који су пратили заточенике били су нападнути од стране становништва, коришћено је оружје, много цивила и војника је повређено. На крају је уз помоћ вода жандарма заведен ред, а 42 сељака су ухапшена и затворена. Овај случај је открио да влада Будимпеште „не може да верује Мађарима Карпатске Украјине“ који желе да задрже своју стару политичку странку из времена Чехословачке, па стога влада „није одлучила да организује изборе на овим територијама“ (стр. 35).

После овог „устанка“ (како се у документима назива) влада Будимпеште је предузела низ мера. а) Министарство унутрашњих послова је наредило жандармима стационираним на овој припојеној територији да уче русински језик тако што ће организовати курсеве за то у свакој мрежи. б) Мрежа задруга специјализованих за дистрибуцију робе широке потрошње међу становништвом, позната као „Ксаниа“ (Мравињак), отворила је продавнице у Ужгороду и Рахеу (стр. 38). в) Правосудне институције су основане у Јасину, Рахеу, Течеу, Селеушу, Березини и суд у Хусту. Међутим, становништво је незадовољно, има на хиљаде незапослених, а град Ужгород је годину завршио са огромним дефицитом од 240.000 пенга, који је требало да се покрије новим хитним доприносима становништва (стр. 39). Поред тога, влада је укинула регионалну политичку странку која је постојала овде још од времена Чехословачке, али група

формирана око посланика Бродија тврди да „Карпатска Украјина не може да се интегрише у етичко и духовно јединство мађарске нације ако јој се не одобри „аутономија“ (страна 40).

Након анексије Подкарпатске Русије од стране Мађарске и након што је СССР у септембру 1939. године окупирао источни део Пољске како би обезбедио своју безбедност у суседству нацистичке Немачке, створена је нова геополитичка реалност. Мађарска је избегавала суседство са Чехословачком, али је отишла на директну границу са СССР-ом на гребене украјинских Карпата, планине, које су Русини у средњем веку називали верским концептом „Свети ланац Руских Карпата“. Дакле, припајање Подкарпатске Русије Мађарској постаје оружје са две оштрице. Уместо католичке Пољске, сада је православна Русија.

Пола милиона Русина из Подкарпатја (стр. 51), који су имали аутономију у некадашњој Чехословачкој, а сада су је изгубили у Мађарској, могу лако да се преселе у СССР и да се одатле врате под његовим утицајем. Русинско становништво, па чак и јеврејско становништво у Подкарпатју „одобрело би руску анексију“ (стр. 52). Из информативног извештаја се види да је представник фабрике Шкода, господин Аугенталер, пореклом Чех, који је почетком октобра 1939. године боравио у Подкарпатској Русији, рекао да је „овдашња ситуација толико озбиљна, да ће у региону револуција почети за неколико месеци и да се Украјинци надају да ће то изазвати руску интервенцију како би се спасили мађарског јарма“ (стр. 47).

Мађарска влада је на ово реаговала тако што је 22. септембра 1939. године у Мукачеву покренула пропагандни промађарски лист на русинском језику „Рускаја правда“ (стр. 56) признајући да је стари назив покрајине био Подкарпатска Рус, али изгледа да лист није имао очекивани утицај. Влада је подигла улог, поново ангажовала отпуштене русинске учитеље (стр. 60), још једном обећала да ће покрајини дати аутономију коју је уживала током Чехословачке, а такође је обећала да ће послати 120 вагона кукуруза у регион по ниској цени (страна 57), обећања која се, наравно, никада нису остварила. Мађарске власти се овде „понашају као да су на окупираној непријатељској

територији [...] а парламентарни избори у овој покрајини нису одржани јер се власт плаши срамног пораза“ (стр. 61).

Неколико дана касније, 25. септембра 1939. године, поводом уласка совјетских трупа у Пољску, извор из Сигетске полиције (Румунија), који је потписао инспектор Поповић, јавља да се „снажан русофилски покрет родио на територији Подкарпатске Русије. Лидери покрета захтевају хитно ослобађање Русина које је ухапсила мађарска полиција, а који се налазе у Хусту [...]. Власти страхују да неће моћи да се одупру, а понегде се дешавају евакуације, Мађари превозе своје ствари у Мађарску“ (стр. 69). Превоз дрвета и соли из Слатине и Тересве сада је активнији него раније. 83 Русина су одведена из области Течеу пошто су били опасни по мађарске интересе и послани су у логоре принудног рада у Мађарској. Такође у Течеу је успостављена осматрачница у близини десне обале Тисе, где три војника непрестано посматрају шта се дешава у Румунији (стр. 70), на путу лево од Тисе, који повезује Марамуреш са Сату Мареом. У Подкарпатју је проглашено стање преке потребе, цивилно становништво не сме да се креће улицама од 19 до 7 сати, млади припадници русинске и румунске националне мањине позивају се на предратну обуку, а недељом од њих се тражи да иду у цркву и слушају литургију на мађарском (стр. 70-71).

Предратна обука, позната као „Левенте“, спроведена у северној Трансилванији, припојеној Мађарској 30. августа 1940. године, одвија се по строгом програму. Организације „Левенте“ постоје у свакој општини, раде у школама и укључују све младе између 12 и 21 године. Учитељ је инструктор. Левентисти тренирају два пута недељно, уче да ходају у формацији, певају корачнице и патриотске мађарске песме, а старији од 16 година уче да пуцају из пушке Манлихер (стр. 73). Коњи и вагони се реквизирују за војску, као и сировине попут текстила или штављене коже. Коначно, Уредбом Владе Мађарске од 24. марта 1939. године забрањено је да се у средњим школама предаје русински језик (стр. 85), као што савремена Украјина сада, 2020. године, забрањује наставу на језицима мањина у свим школе.

ДИВЕРЗИОНЕ АКЦИЈЕ КОЈЕ ЈЕ ПРЕДВИДЕЛА ХОРТИЈЕВА МАЂАРСКА И У РУМУНИЈИ

Субверзивне пропагандне и терористичке акције које је Мађарска предузела у Чехословачкој 1938. оствариле су свој циљ материјализован у Првој бечкој арбитражи 2. новембра 1938. године. Овом акцијом Чехословачка је изгубила значајне територије од Мађарске. Затим, у јесен 1938. године, извештаји румунске обавештајне службе показали су да би ова околност могла да допринесе дипломатским акцијама Мађарске против Румуније. Неформално, политички кругови у Будимпешти су опрезно подржавали идеју међу мађарском мањином у Румунији да „проблем Трансилваније, која ће бити припојена Мађарској, ускоро буде стављен на међународни план” (стр. 26).

Руководећи кругови у Мађарској не оклевају да изјаве да ће по окончању окупације територија добијених од Чехословачке сви мађарски дипломатски напори одмах бити усмерени против Румуније у циљу „враћања” Трансилваније. Ови кругови су били оптимистични јер је, за разлику од Чехословачке, мађарска мањина у Трансилванији у појединим регионима већа и компактнија. Веровало се да ће четири округа на западној граници Румуније и још три округа, који представљају такозвани регион Секели, добити без проблема.

Обавештајци ТИС извештавају да постоје штампане мапе румунских територија на које Мађарска полаже право, карте које се налазе не само на јавним местима у Будимпешти, већ и на изложима великих књижара у Бечу (стр. 27), као и да постоје иредентистичке организације у Будимпешти, које чине студенти из Трансилваније, организације које носе називе округа из којих долазе њихови чланови (Муреш, Чук, Треј Скауне, итд.) и у оквиру којих се изводи чак и предратна обука. Откривена је и „иредентистичка организација ’Удружење студената Секелија’“ (са седиштем у Будимпешти), која регрутује, фанатизује и припрема студенте за битку која ће се одиграти како би дошло до „Велике Угарске“, како би задобила све територије које су некада

припадали „Круни Светог Стефана“ (стр. 28). Претпоставља се да су у случају оружаног сукоба ове групе спремне да на превару пређу границу са Румунијом како би извршили акте саботаже и тероризма, напали складишта муниције, уништили мостове, железнице, телефонске мреже и поште, као што се десило у Чехословачкој (страна 28).

Информативни извештај од 4. октобра 1939. показује да се у Мађарској „ревизионистичка акција“ против Румуније „наставља са великом жестином“ (стр. 45). Истина да је штампа цензурирана, али су пропагандни памфлети, ревизионистичке књиге и конференције појачале свој напад. Као пример наведен је случај када је мађарски архиепископ примас одржао проповед крајем септембра 1939. године у Подкарпатју у Ужгороду. Рекао је да ће „Мађарска ускоро престати да буде осакаћена“ (стр. 45) и замолио мађарски народ да се психички припреми за овај догађај. У истом духу и истом приликом, Хоман Балинт, министар вера и просвете мађарске владе, показао је да „само једна земља може да поседује слив Дунава, која ће владати и гребенима Карпата, по којима је свети Стефан заувек повукао границе вечне Угарске“ (стр. 46).

У Трансилванији румунски грађани мађарске националности шире дефетистичке информације са циљем да пољуљају поверење у стабилност румунске државе, комбинујући ову акцију са „опаком клеветничком кампањом против Румуна из старог краљевства, покушавајући да поделе душе становника Трансилванија и становника старог краљевства [...]. Мађарски ревизионистички агенти примају наређења и преко радио станице „Будимпешта 2“, која у прикривеној форми и на основу посебне фигуре преноси вести без икаквог значаја и интереса“ (исто), као у Румунији на почетку децембра 1989. године у листу „Скинтеиа тинеретулуи“ објављено је упутство како они који ће ићи на плаже морске обале не треба да се излажу сунцу тада, у децембру.

Са Конгреса владајуће партије, одржаног у Будимпешти, један доушник ТИС пренео је низ информација у Букурешт. Учесницима Конгреса подељени су различити техно-економски

леци, мапа Мађарске у периоду аустроугарског дуализма, као и антирумунски и ревизионистички пропагандни памфлет писан на француском језику под називом „Les efforts culturels de la Hongrie de 826-1935” („Културни мађарски напори у 826-1935”) (стр. 65).

Документи указују и на другу врсту антирумунске активности. Млади румунски држављани мађарске националности из Трансилваније „беже“ у Мађарску. Овде се, после периода провере, уписују у Мађарску војску, у касарну у Дебрецину. Наводно су формирана два пешадијска пука, састављена од таквих „избеглица“ из Трансилваније, познатих као „Ердели Езредек“ (стр. 74).

И још једна симптоматична мера: мађарски држављани, мушкарци од 20 до 60 година, могу да напусте Мађарску само из оправданих разлога и само уз претходну сагласност Министарства унутрашњих послова и Генералштаба Војске (стр. 75).

Међутим, постоји веза између два низа догађаја који теку паралелно, између окупације Подкарпатске Русије и акција Угарске против Румуније, а та веза се одвија преко Марамуреша. Подкарпатски Русини су се борили за бољи живот и аутономију региона, као што је то било у време Чехословачке. И од извесног тренутка, мађарске власти су почеле да обећавају све Русинима, побољшање живота и аутономију региона, али тек након присаједињења румунског Марамуреша, који се налази лево од Тисе, Подкарпатској Русији (стр. 87), настојећи на тај начин да привуче Русине мађарској ревизионистичкој идеји и пропаганди против Румуније. Вреди напоменути да у старој жупанији Марамуреш у међуратној Румунији проценат мађарског становништва никада није прелазило 10%, а тренутно у Марамурашу, који се налази лево од Тисе и северно од планина Гути-Тиблес, број Мађара је око 5%. Па ипак, мађарска пропаганда 1938-1939 тврдила је да Марамуреш припада Великој Угарској.

С руског превела Татјана Вучинић-Маљевић

Николае Юга

**ВЕНГЕРСКИЕ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИЕ
АКЦИИ В ПОДКАРПАТСКОЙ РОССИИ И
РУМЫНИИ (1938-1939 ГГ.)**

Документы из архива ТИС

Резюме

Документы, которые мы публикуем здесь впервые об отношениях Венгрии с ее соседями Чехословакией и Румынией в годы, непосредственно предшествовавшие Второй мировой войне (1938-1939), взяты из архивов могущественной секретной информационной службы Румынии (TIS) в межвоенный период и имеют особое значение. Отчеты тех лет, составленные румынскими агентами, в основном в Венгрии, освещают секретные действия, предпринятые Венгрией в 1938 году, которые привели к распаду Чехословакии и аннексии некоторых территорий страны. С помощью этих отчетов тогдашнее румынское правительство было проинформировано о том, что Венгрия может сделать то же самое с Румынией в любое время, что и произошло в цепочке событий, кульминацией которых стало решение Венского арбитража против Румынии 30 августа 1940 года.

И еще одно уточнение, на этот раз с терминологической точки зрения. Область справа от Тисы, которая расположена между этой рекой и Украинскими Карпатами, от истока Тисы и за пределами Ужгорода, которая в современной Украине называется Закарпатской областью, носит названия, испытавшие определенные исторические колебания. Со времен средневековья и после Первой мировой войны область

называлась Подкарпатской Русью. Затем, во время оккупации Венгрией при Хорти (1938-1945 гг.), она называлась Карпатской Русью или Карпатской Украиной, вероятно, чтобы скрыть представление о какой-либо этнокультурной связи с Россией. Также сами жители края называли себя русинами, а австрийцы называли их русинами, разумеется, без какого-либо унижающего достоинства оттенка, тоже со средних веков до межвоенного периода, а позже называли их карпатскими русскими, карпатскими украинцами или просто украинцами. Поскольку в публикуемых нами документах, датированных 1938-1939 гг., для стилистической и терминологической однородности текста используется то или иное название, в разном контексте, в данном вступительном замечании для региона мы будем использовать в основном термины Подкарпатская Русь и этноним русины для названия его жителей.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, терроризм, Венгрия, Румыния.
